
حالت ضرورت و دفاع مشروع

مطالعه تطبیقی ادله، مبانی و شرایط

مؤلفان

دکتر محمد ابراهیم شمس ناتری
عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

سعید عبدالله یار
دانش آموخته ارشد دانشگاه تهران

مجمع علمی و فرهنگی مجد

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآورنده

: شمس ناتری، محمد ابراهیم، گردآورنده
: حالت ضرورت و دفاع مشروع (مطالعه تطبیقی
ادله، مبانی و شرایط) / مؤلف محمد ابراهیم شمس ناتری.

مشخصات نشر:

: تهران، مجد، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری

: ص. ۱۶۸.

شابک

: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۰۵۷-۷

موضوع

: دفاع مشروع -- ایران

شناسه افزوده

: عبدالله یار، سعید

رده‌بندی کنگره

: ۹۱۵۱۳۹۰/م ۹۱۵۷۲/۲۱۱۵۷۲ KMI

رده‌بندی دیوبنی

: ۳۵۲/۵۵

شماره کتابشناسی ملی

: ۲۲۱۹۰۳۴

حالت ضرورت و دفاع مشروع (مطالعه تطبیقی ادله، مبانی و شرایط)

مؤلفان: دکتر محمد ابراهیم شمس ناتری و سعید عبدالله یار

انتشارات مجد

چاپ اول: ۱۳۹۰ تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۴۵۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ و منحصر به «مجد» است.

دفتر مرکزی:

تهران، میدان انقلاب، ابتدای خیابان اردیبهشت، تقاطع شهدای زاندارمیری، پلاک ۵۹

تلفن و دورنگار: ۶۶۴۹۵۰۳۴ - ۶۶۴۰۹۴۲۲ - ۶۶۴۰۳۳۸۶

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۰۵۷-۷
ISBN: 978-600-193-057-7

شعبه فروردین: خیابان ۱۲ فروردین، مقابل تعزیرات، پلاک ۲۸۳، طبقه دوم تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۸

شعبه اردیبهشت: خیابان اردیبهشت (منیری جاوید)، تقاطع شهدای زاندارمیری، پلاک ۵۷ تلفن: ۶۶۴۸۶۸۷۴

شعبه کریمخان: بلوار کریمخان، بعد از خردمند شمالی، پلاک ۴۳، واحد شرقی - تلفن: ۸۸۸۴۴۳۳۷

شعبه یزد: خیابان فرخی یزدی، مجتمع تجاری شقایق، طبقه هم کف - تلفن: ۶۲۶۸۶۷۰ ۰۳۵۱

www.majdlaw.com

E-mail: mailmajd@yahoo.com

سیستم اشتراک پذیری «مجد»:

ارسال پیامک حاوی نام و نام خانوادگی و شغل (در صورت تمایل) به شماره ۳۰۰۰۸۷۷۶۷۷

فصلنامه حقوقی مجد با ارائه مقالات اساتید میرز حقوق کشور به طور منظم منتشر می‌شود.

فهرست مطالب

۸	چکیده
۹	مقدمه
۱۱	فصل اول: جرم، مسؤولیت کیفری و عوامل مانع آن
۱۴	مبحث اول: جرم و مسؤولیت کیفری
۱۵	گفتار اول: جرم و راکتشی به آن در گذر زمان
۱۸	بند اول: ماهیت جرم در حقوق اسلام
۲۰	بند دوم: ماهیت جرم در حقوق عرفی
۲۴	گفتار دوم: مسؤولیت کیفری و ارکان آن
۲۴	بند اول: مسؤولیت کیفری
۲۶	بند دوم: ارکان مسؤولیت کیفری
۳۷	مبحث دوم: عوامل مانع مسؤولیت کیفری
۳۷	گفتار اول: عوامل رافع مسؤولیت کیفری
۳۸	گفتار دوم: عوامل موجهه جرم
۴۳	فصل دوم: حالت ضرورت، ارکان، ادله و مبانی
۴۵	مبحث اول: شناخت حالت ضرورت
۴۵	گفتار اول: معنای لغوی
۴۶	گفتار دوم: معنای اصطلاحی
۵۰	گفتار سوم: رابطه حالت ضرورت با اضطرار
۵۲	گفتار چهارم: حالت ضرورت در حقوق مدنی
۵۴	مبحث دوم: موضوع مورد حمایت در حالت ضرورت
۵۹	مبحث سوم: ارکان حالت ضرورت
۵۹	گفتار اول: خطر
۶۱	بند اول: فوریت خطر
۶۲	بند دوم: وجود خطر شدید

۶ □ حالت ضرورت و دفاع مشروع

- بند سوم: عدم خطای مرتکب در ایجاد خطر ۶۴
- گفتار دوم: اقدام مضطر و شرایط آن ۶۶
- بند اول: انحصار راه چاره در ارتکاب رفتار مجرمانه ۶۶
- بند دوم: نداشتن وظیفه مقابله با خطر ۶۷
- بند سوم: رعایت شرط تناسب ۶۹
- مبحث چهارم: آثار حالت ضرورت ۷۲
- مبحث پنجم: ادله و مبانی مشروعیت ارتکاب جرم در حالت ضرورت ۷۵
- گفتار اول: ادله‌ی مشروعیت ارتکاب جرم در حالت ضرورت ۷۶
- بند اول: آیات ۷۶
- بند دوم: روایات ۸۱
- بند سوم: اجماع ۸۴
- بند چهارم: عقل ۸۴
- گفتار دوم: مبانی تجویز شرعی ارتکاب جرم در حالت ضرورت ۸۴
- گفتار سوم: مبانی تجویز اقدام مضطر در حقوق عرفی ۸۷
- بند اول: رویکرد «فاعل محوره» ۸۸
- بند دوم: رویکرد «نتیجه محوره» ۹۰
- مبحث ششم: مقایسه مبتنی حالت ضرورت و عوامل مشابه ۹۱
- گفتار اول: مقایسه حالت ضرورت و اکراه ۹۱
- گفتار دوم: مقایسه‌ی حالت ضرورت با اجبار ۹۴
- فصل سوم: دفاع مشروع، ارکان، ادله و مبانی ۱۰۳
- مبحث اول: تعریف دفاع مشروع ۱۰۶
- مبحث دوم: موضوع مورد حمایت در دفاع مشروع ۱۰۷
- مبحث سوم: ارکان دفاع مشروع ۱۱۳
- گفتار اول: تجاوز و شرایط آن ۱۱۳
- بند اول: غیرقانونی بودن تجاوز ۱۱۴
- بند دوم: قریب الوقوع یا فعلی بودن تجاوز ۱۱۵

فهرست مطالب □ ۷

۱۲۰	بند چهارم: انسان بودن عامل تهدید
۱۲۰	گفتار دوم: دفاع و شرایط آن
۱۲۱	بند اول: ضرورت دفاع
۱۲۴	بند دوم: تناسب بین دفاع و تجاوز
۱۲۷	بند سوم: جهت دفاع
۱۲۷	مبحث سوم: آثار دفاع مشروع
۱۳۰	مبحث چهارم: ادله و مبانی دفاع مشروع
۱۳۰	گفتار اول: ادله دفاع مشروع
۱۳۰	بند اول: آیات
۱۳۲	بند دوم: روایات
۱۳۳	گفتار دوم: مبانی دفاع مشروع
۱۳۳	بند اول: رویکردهای ناظر به عمل دفاعی
۱۳۶	بند دوم: رویکردهای ناظر به فعل مهاجم
۱۳۹	بند سوم: رویکردهای ناظر به دفاع و اجتماع
۱۴۲	بند چهارم: دیدگاه مختار؛ نظریه کرامت انسانی و مقتضیات آن
۱۴۵	فصل چهارم: رابطه دفاع مشروع با حالت ضرورت
۱۴۷	مبحث اول: همگراییها
۱۴۷	گفتار اول: همگرایی در مبانی
۱۵۲	گفتار دوم: همگرایی در ارکان، شرایط و آثار
۱۵۳	مبحث دوم: واگراییها
۱۵۳	گفتار اول: واگرایی در مبانی
۱۵۴	گفتار دوم: واگرایی در ارکان، شرایط و آثار
۱۵۸	فهرست منابع و مأخذ

چکیده

حالت ضرورت موقعیت فردی است که برای حفظ مصلحت و منفعتی مهم و یا دفع مفسده‌ای عظیم، مرتکب رفتاری می‌شود که در شرایط عادی ممنوع می‌باشد. در ارتباط با مبنای توجیه اقدام چنین فردی دو دیدگاه کلی وجود دارد که یکی ناظر به فرد مضطر و دیگری، دیدگاهی نتیجه‌نگر و بر اساس آثار حاصل از اقدام مضطر می‌باشد.

دفاع مشروع نیز عبارت است از اقدام فرد در معرض تهدید برای حفظ یکی از حقوق خود نقاط مشترک فراوان میان این دو عامل توجیه کننده جرم سبب شکل‌گیری دیدگاهی شده است که مبنای این دو نهاد را واحد می‌داند. اما، علی‌رغم نقاط مشترک فراوان، حفظ منفعت مهم‌تر و دفع مفسده بیشتر در حالت ضرورت و صیانت از کرامت انسانی در اصل تعرض‌ناپذیری ناروا در دفاع مشروع، سبب تمایز این دو نهاد حقوق جزا در مبنای و در نتیجه شکل‌گیری تفاوت‌هایی در ارکان و آثار آن دو خواهد شد.

واژگان کلیدی: حالت ضرورت، دفاع مشروع، مبنای، مسؤولیت کیفری، عوامل موجهه جرم.

مقدمه

عوامل موجهه‌ی جرم از جمله عواملی هستند که وجودشان ارتکاب رفتار مجرمانه را مشروعیت بخشیده و بدان جنبه‌ی قانونی می‌دهد، به گونه‌ای که نه تنها شخص مرتکب این رفتار در صورت وجود این عوامل مسؤولیت کیفری ندارد بلکه حتی مجرم نیز تلقی نمی‌شود و رفتار وی فاقد وصف مجرمانه است. در برخی موارد مطلب از این هم فراتر است به گونه‌ای که مرتکب در صورت عدم انجام رفتار مربوطه سزاوار سرزنش اجتماعی و یا اداری خواهد بود.

از سوی دیگر، اینکه چه میانی‌ای موجب مشروعیت رفتار شخص در حالت وجود این عوامل می‌گردد، جای بحث و محل تأمل است. آیا عنصر معنوی جرم مخدوش و مختل است؟ آیا علیرغم وجود عنصر معنوی جرم، عنصری به نام عدم مشروعیت رفتار ارتكابی بعنوان عنصر چهارم تشکیل دهنده‌ی جرم مخدوش و زایل است؟ آیا حق طبیعی یا اجتماعی مرتکب موجب روال مجرمیت است؟ و یا میانی دیگری موجب مشروعیت ارتکاب رفتار مجرمانه در این حالات می‌شوند؟ به هر حال این میانی قابل بررسی ویژه‌ای هستند که در جای خود باید مورد بحث و نقد قرار گیرند.

علاوه بر مباحث مربوط به مینا، رابطه‌ی میان عوامل موجهه‌ی جرم و تعامل میان آنها مباحث ویژه‌ای را به خود اختصاص می‌دهد. آیا می‌توان گفت که برخی از این عوامل مینایی برای عوامل دیگر هستند؟ یا ارتباطشان صرفاً در این است که هر دو زیر مجموعه‌ی یک مفهوم کلی تحت عنوان عوامل موجهه هستند و یا بصورت عموم و خصوص من وجه قابل تلاقی هستند؟

در این میان رابطه‌ی دفاع مشروع و حالت ضرورت بعنوان دو عامل از عوامل موجهه جرم قابل توجه است. از یک طرف ماهیت و مشروعیت آنها و از سوی دیگر مبنای مشروعیت هر یک و بویژه تعامل خاص میان این دو عامل موجب شده که نگارندگان رابطه‌ی میان این دو نهاد حقوق کیفری را مورد بررسی قرار دهند.

در ارتباط با مبنای مشروعیت حالت ضرورت، نظریه‌های مختلفی مطرح شده است که برخی مبتنی بر معیار عینی و برخی دیگر مبتنی بر معیار ذهنی هستند. پذیرش هر یک از این معیارها به معنای پذیرش آثار و تبعات خاص آن است که در شرایط مشروعیت ارتکاب رفتار مجرمانه در حالت ضرورت نیز موثرند. از طرف دیگر در بادی امر بنظر می‌رسد که مبنای مشروعیت دفاع مشروع نیز وجود حالت ضرورت است که در این صورت دفاع مشروع خود یک نهاد مستقل حقوق کیفری نخواهد بود.

با توجه به موارد فوق، نگارندگان در پی بررسی مبانی حالت ضرورت و دفاع مشروع بوده و رابطه‌ی این دو نهاد را مورد بررسی قرار داده‌اند.

در خصوص تالیفات مربوط با این دو نهاد حقوق کیفری، در متون مربوط به حقوق جزای عمومی مباحثی تحت عنوان «عوامل موجهه جرم» مطرح شده است. بصورت خاص نیز کتبی پیرامون هر یک از این دو موضوع به زیور طبع آراسته شده ولیکن اولاً بین این دو نهاد حقوق کیفری در آنها تطبیقی صورت نگرفته و ثانیاً مطالعه تطبیقی میان حقوق کیفری اسلام و حقوق موضوعه ایران در آنها انجام نشده است. بنابراین جای خالی کتابی که به بررسی مبانی هر یک از حالت ضرورت و دفاع مشروع در حقوق اسلام و حقوق موضوعه پرداخته و رابطه‌ی میان این دو نهاد را تبیین کرده باشد، در ادبیات حقوقی کشورمان خالی بوده که نگارندگان در حد وسع خویش بدان پرداخته‌اند. در خصوص چگونگی تألیف این اثر، اینجانب در درس حقوق جزای عمومی دوره کارشناسی ارشد دانشگاه تهران (بردیس قم) مباحث مختلفی پیرامون عوامل موجهه جرم از جمله حالت ضرورت و دفاع مشروع داشته‌ام و جای خالی این مباحث را در آثار حقوقی موجود احساس می‌کردم که سرانجام با همکاری آقای سعید عبدالله یار دانش آموخته‌ی کارشناسی ارشد حقوق کیفری این اثر به زیور طبع آراسته شد. امید است این اثر برای جامعه‌ی حقوقی کشور مفید افتد و کاستی‌های آن مورد توجه اهل نظر قرار گیرد تا در اقدامات بعدی جهت رفع آن اقدام گردد.

در پایان از تمامی عزیزانی که بنحوی و ارشادات و راهنمایی‌های آنان در تهیه این اثر برخوردار بوده‌ایم، بویژه همکاران محترم آقای دکتر احمد حاجی ده آبادی و آقای دکتر عباس منصورآبادی صمیمانه قدردانی نموده و از مدیر محترم مرکز انتشارات مجد و همکاران ایشان که چاپ و انتشار این اثر را بر عهده داشته‌اند سپاسگزاریم.

محمد ابراهیم شمس ناتری